

K OTÁZKE VPLYVU HANSA JONASA NA SÚČASNÚ ETIKU

EVA SMOLKOVÁ, Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, SR

SMOLKOVÁ, E.: On the Question of Hans Jonas's Influence on Current Ethics
FILOZOFIA 73, 2018, No 9, pp. 731 – 741

This paper is dedicated to the 25th anniversary of the death of Hans Jonas. The article investigates ethical principles formulated by Jonas which still have influence on modern ethical thinking. The aim is to draw attention to his impact on current ethical conceptions and their principles, and to highlight the point that it was Jonas who enriched the idea of “purposes in themselves” through the principle of responsibility towards nature. Extending responsibility beyond the scope of human affairs is, in his view, good for humans, and therefore good in itself. According to Jonas we have an obligation to take on the role of a caretaker, and therefore the care of nature must be part of the values and ethical principles. Jonas drew attention to the limits of anthropological ethics and to the need to take into account the external conditions of human life. He pointed out the necessity to consider the future of human existence, thus diverging significantly from the contemporary understanding of human rights and obligations, creating prerequisites for the emergence of environmental ethics as science. The conclusion of the study evaluates the significance of the work of Hans Jonas and outlines how the extension of moral rights has influenced the ethical relationship of a contemporary man to “the whole of things.”

Keywords: Principle of responsibility – Anthropocentrism – Ethics – Care

*Podle Jonase je povinnost chránit
pozemskou přírodu zahrnutá v povinnosti
zachovat lidstvo, a to jak ve smyslu
fyzického přežití, tak i ve smyslu skutečné
lidskosti lidského života.*

Rudolf Kolářský

Úvod. Osobnosť Hansa Jonasa (1903 – 1993) je viacrozmerná a komplikovaná, jeho profesionálna kariéra mala niekoľko rôznorodých fáz. Tematicky sa venoval teologickej a dejinno-filozofickej problematike, otázkam judaizmu, ale jeho pozornosť pútala predovšetkým ontologická problematika, otázky bytia vo svete a metafyzika. Vo svojich predvojnových prácach sa venoval problematike myslenia, otázkam života a smrti, duše a tela, no po skúsenostiach z frontu, zoči-voči beznádeji a smrti, sa vracia k problematike existencie a reality, ktorá ho zaujímala už ako mladého

absolventa. Jonas v prednáške *Nesmrtelnosť a duch modernej doby* (1955) (Jonas 1962) kritizoval fenomenologické východiská etiky a po prvýkrát sformuloval výhradu, ktorá nasmerovala jeho ďalšie úvahy. Tvrdenie, že žiadna etika sa nemôže zaobiť bez ontologickej zložky, sa stalo východiskom Jonasovho úsilia dať svetu akúsi „stabilitu“ a zabezpečiť mu rovnováhu a perspektívu. Na pozadí skepsy heideggerovskej filozofie a jej východísk (Bourets 2009, 182 – 183) začal Jonas koncipovať filozofiu živého¹. Hľadal filozofický koncept, v ktorom by reálny svet mal svoje trvalé miesto, také, v ktorom by sa človek správal zodpovedne voči svetu.

Výročie smrti Hansa Jonasa je príležitosťou pripomenúť si ho ako autora, ktorého vplyv na súčasnú filozofiu, ale aj na etiku, axiológiu i filozofiu života, bol nepochybný a nespochybniteľný. Jeho dielo malo a má výrazný vplyv na moderné filozofické myslenie a v súčasnosti sú idey, ktoré skoncipoval a presadzoval, organickou súčasťou najmä etického myslenia.

Cieľom spomienky na Hansa Jonasa je upozorniť nielen na jeho prínos pre súčasnú etiku a jej hodnotové princípy, ale aj na to, že to bol práve Jonas, kto nakoncipoval princípy zodpovednosti a posunul morálne východiská za rámec ľudského. Rozšírenie „účelov osebe“ totiž, podľa Jonasa, predstavuje dobro pre človeka a je dobrom samým osebe. Človek Hansa Jonasa má povinnosť prijať rolu správcu. Jeho úlohou je preto starostlivosť o prírodu, ktorá má a musí byť súčasťou hodnotových a etických princíпов. Z toho mu vyplynula potreba vytvoriť pre život novú perspektívu, čím zmenil význam i obsah pojmu ľudské dobro. Prísľub ovládnutia prírody sa podľa Jonasa zmenil na prekliatie. Jonas dokázal predvídať, že sa vynoria možnosti a schopnosti manipulácie s ľudskou prirodzenosťou, čo robí z diela Hansa Jonasa filozofa, ktorý má čo ponúknuť aj súčasnej generácii filozofov, a významného mysliteľa, ktorého si treba pripomínať.

Vzhľadom na šírku Jonasovho diela nemožno túto osobnosť zhodnotiť v jednej štúdii, preto je tento článok primárne zameraný na jeho etické východiská a aktuálnosť princípu zodpovednosti, ktorý sformuloval. Dielo Hansa Jonasa však treba hodnotiť nielen analyticky – čo obsahuje a ako možno interpretovať jednotlivé idey a tézy. Dvadsaťpäť rokov po jeho smrti možno hodnotiť aj jeho vplyv na zmenu spoločenských názorov a rolu prírody. Jonas sformuloval princípy, ktorými sa má „zodpovedná“ spoločnosť riadiť a presadzovať ich. Jonas inšpiroval mnohých mysliteľov, ale i bežných ľudí, a jeho odkaz je stále živý a intenzívne prítomný v realite. Málo ľudí v histórii tak výrazne zmenilo náhľad na to, čo je, a čo nie je dobré pre človeka a ľudstvo. Len niekoľko mysliteľov malo taký výrazný vplyv na morálny vzťah spoločnosti k podmienkam života. Jonas posunul hranice morálnej zodpovednosti za rámec „ľudského“ a prisúdil filozofii úlohu stať sa filozofiou života. Preto si jeho dielo zaslúži nielen našu pozornosť, ale aj úctu k jeho prínosu.

¹ Pojem filozofia živého použil Jonas práve v uvedenej prednáške. Neskôr dával prednosť termínu filozofia života, ale prekladatelia jeho prác používajú obidva termíny, zvyčajne ako synonymá.

Zodpovednosť ako princíp. Problematika zodpovednosti je prítomná v každej etike a morálna filozofia s pojmom zodpovednosť pracuje prakticky od svojho vzniku. Zodpovednosť je v bežnom jazyku a komunikácii jedným z najfrekvencovanejších pojmov. Kolektívna či individuálna zodpovednosť sú termíny, ktoré bežne používame a tlak na zodpovednosť pociťujeme vo všetkých sférach života. Pojem zodpovednosti mal a má kľúčové postavenie v právnych dokumentoch, v politickej a filozofickej teórii, v morálnej filozofii, bioetike, sociológii i v ekonómii. Vo filozofickej rovine pojem zodpovednosti zohráva kľúčovú rolu v otázkach sociálnej spravodlivosti, ale aj environmentálneho vzťahovania. Z hľadiska filozoficko-etickej reflexie je však situácia odlišná. V etike a v morálnej filozofii zodpovednosť nepatrí k tradične rozpracúvaným pojmom (azda okrem Nietzscheho *Genealógie morálky* a niektorých reprezentantov utilitarizmu sa mu v minulosti dôsledne venovala len právnická literatúra). Situácia sa menila v 20. storočí, ale aj tu pri pátraní po klasických teoretických zdrojoch explicitne tematizujúcich zodpovednosť ako filozoficko-etický problém sa pred nami vynoria najmä mená I. Kant, F. Nietzsche, M. Weber, E. Lévinas, J. P. Sartre a R. Dworkin a ďalší. Spomínaní autori sa však sústredili na vymedzenie zodpovednosti ako vzťahu človeka k človeku vrátane konania vo vzťahu k sebe samému. Najvýraznejším podnetom k diskusi o problematike etickej zodpovednosti bola v posledných desaťročiach práca H. Jonasa *Princíp zodpovednosti* z roku 1979. Hoci nešlo o jeho prvú prácu – už v roku 1955 predniesol prednášku *Nesmrtelnosť a duch modernej doby* (Jonas 1962) a v roku 1966 uverejnil štúdiu *Fenomén života. Smerom k filozofickej biológii* (Jonas 1966) – práve v *Princípe zodpovednosti* (Jonas 1979) naznačil potrebu dať problematike zodpovednosti nový rozmer, predstavil smerovanie svojich úvah a pochybnosti o adekvátnosti antropocentrickej etiky. Publikácia *Fenomén života* bola pre Jonasa koncipovaním ontologického východiska pre etiku, ktorej východiská formuloval v *Princípe zodpovednosti* (Kolářský 2013, 125 a n.). V menovanej publikácii už Jonas explicitne formuloval základný problém etiky – antropocentrizmus. Vychádzal z predpokladu, že to, čo treba chrániť, nie je len sám ľudský život, ale život všetkého, čo sa vo svetle blízkeho či vzdialenejšieho časového horizontu javí ako ohrozené. Nemá pritom ísť len o budúce, ešte nenarodené generácie, ale o samu prírodu. Jonas tvrdí, že tradičná etika nedokáže odpovedať na problémy súčasnosti, pretože sa kvalitatívne zmenil kontext, v rámci ktorého uvažujeme o etických dimenziách konania. Preto antropocentrická etika nemôže dať človeku „návod“ ako sa správať (Jonas 1997, 21).

Tradičná etika bola najmä etikou prítomnosti, „zaoberala sa len oblasťou toho, čo je tu a teraz, príležitosťami, ktoré sa vytvárajú medzi ľuďmi a opakujúcimi sa situáciami charakteristickými pre súkromný a verejný život. Mravný svet sa skladá zo súčasníkov a jeho horizont budúcnosti je obmedzený na predpokladanú dobu ich života“ (Jonas 1997, 24 – 25). Pravdaže, koncept morálnej zodpovednosti bol v tradičnej etike prítomný, v deontologickej etike dokonca ako kantovský imperatív, mal však inú funkciu. V utilitaristickej etike nebolo nič hodnotné, čo by nepredstavovalo úžitok pre človeka a spoločnosť. Predmetom etiky neboli vzťahy človeka

k prírode, príroda mala účel slúžiť človeku a bola večná, riadila sa svojimi vlastnými zákonmi. Vzťah k nej nebolo nutné upravovať v morálnej rovine, pretože človek bol voči prírode v pozícii slabšieho, niekoho, kto skúmal, poznával, zisťoval, ba dokonca bol prírodou ohrozovaný a musel sa voči nej brániť. Nástup techniky v ľudskej histórii sprevádzali intenzívne zásahy do životného prostredia, znečisťovanie a devastácia prírody, nie však ako celku, ale len určitých lokalít. Technický pokrok, technické a technologické výdobytky sa jednoznačne pokladali za dobro, ktoré ľuďom uľahčuje život, prácu a pozitívne ovplyvňuje spoločenský rast a kvalitu ľudského života.

To platilo do druhej polovice 20. storočia, potom sa charakter ľudského konania radikálne zmenil. Kvalitatívne nová povaha pôsobenia ľudí na planétu – už bolo jasné, že vplyv človeka nemá len lokálny, ale aj globálny vplyv – si vyžiadala novú dimenziu etického významu. Svet, v ktorom žijeme je svetom techniky a technológií, ktoré podľa Jonasa stierajú rozdiel medzi tým, čo naozaj potrebujeme, a tým, čo sme schopní vytvoriť. Naša schopnosť tvoriť a konať presahuje našu schopnosť predvídať, hodnotiť a posudzovať túto našu moc a vplyv. V podstate platí, že všetko, čo je možné, sa môže stať reálnym. Akoby začalo platiť „boj sa svojho diela, neprepadni eufórii z toho, čo si dokázal“. Podľa Jonasa nevieme predvídať dlhodobé dôsledky svojho konania, ani im predchádzať. Jonas konštatuje, že je nám vlastné aj isté pohrdanie komplexnosťou celkového. Hovorí, že všetko zaobchádzanie so svetom mimo človeka bolo eticky neutrálne (Jonas 1997, 24). Chcel to zmeniť, reagoval na to, že do istého obdobia bolo pôsobenie ľudstva na planéte nepodstatné tak z filozofického a sociologického, ako i z environmentálneho hľadiska. Dosah ľudskej činnosti bol malý a časové obdobie predvídateľné. Inými slovami, človek síce „pretváral“ prírodu, ale jeho pôsobenie nebolo nezvratné a neohrozovalo samu existenciu človeka. Vývoj „napájaný“ z technologického zdroja otvoril možnosť „hrať vabank“ v záležitostiach ľudstva, pričom v stávke sa ocitlo nielen fyzické prežitie človeka, ale aj zachovanie integrity jeho podstaty, teda obrazu človeka takého, aký by mal a má byť. S tým súvisí Jonasovo úsilie reformulovať pojem zodpovednosti definovaním novej povinnosti voči budúcnosti. Podľa Jonasa život nemožno chápať ako hmotu, pretože aj vo svojich najnižších podobách je organizmus predobrazom ducha, pričom duch – vo svojich najnižších i najvyšších formách – zostáva časťou organickej sféry. Podľa toho je každý organizmus zapojený do výmeny s prostredím. Základnými rysmi organického bytia sú potreby a schopnosť cítiť, ktoré sú u človeka završené schopnosťou komunikácie. Práve vďaka schopnosti komunikácie Jonas predsa len prisúdil človeku výnimočnú rolu, preto mu mnohí autori vyčítali, že antropocentrizmu sa vlastne nikdy nevzdal. Treba však priznať, že Jonas človeka ako jediná bytosť s touto schopnosťou z prírody nevyčlenil.

Axiologická rovina Jonasovho diela veľmi často jeho kritikom uniká. Hodnoty, ktoré by zodpovedali konceptu zodpovednosti a potrebe prevziať zodpovednosť za svet, skrátka nebolo možné odvodiť z antropocentrických východísk. Preto Jonas pomenoval rozdiel medzi objektívnym a subjektívnym statusom hodnoty. Je to vzťah dobra a bytia (*bonum a esse*). Dobro je v bytí a podľa Jonasa príroda „precho-

váva hodnoty, pretože prechováva účely“ (Jonas 1997, 123). Jestvuje tak dôkaz o imanencii účelov v bytí, preto príroda podľa Jonasa nemôže byť hodnotovo neutrálna. Tvrdí, že bytie nie je samo voči sebe indiferentné (Jonas 1997, 129).

Jonasova ontológia, ktorá vychádza z látkovej výmeny, vzbudzuje v súčasnosti skôr úsmev, a ani Jonasovo odmietanie evolucionizmu predovšetkým biológov nechalo chladnými. Nie je však našim cieľom sumarizovať pochybnosti, ale hodnotiť východiskové princípy jeho filozofie. Bola to totiž práve Jonasova filozofia života, ktorá vymedzila zmysel ľudského života začlenením, či skôr účasťou na prežití ľudstva. Pritom prežitie ľudstva je čímsi ako kantovským kategorickým imperatívom, mení sa však zmysel ľudského života, a teda aj ľudskej existencie. Povinnosť chrániť prírodu je zároveň povinnosťou chrániť ľudstvo. Človek, aby bol hoden termínu *homo sapiens*, musí sa tak aj správať, pretože prírodné bytie je v súčasnosti závislé od postojov ľudí na planéte. Človečenstvo musí byť vnímané ako súdržnosť či spolupatričnosť s prírodným bytím. Vyčlenenie človeka z prírodného bytia je vychádzajúc z toho deformáciou jeho podstaty, rozporom samým osebe, nezmyslom a karikatúrou človečenstva, ako aj porušením základných princípov bytia, ktoré nemá byť len objektom užívania, ale aj objektom starostlivosti ako zodpovednosti voči prírode, ktorá je zraniteľná. To, čo treba chrániť, nie je len ľudský život, ale život vo všeobecnosti. Nejde len a výlučne o budúcu (v zmysle nasledujúcu) generáciu, ani o princíp povinnosti voči deťom, ale o povinnosť voči budúcim pokoleniam (Jonas 1997, 74). Ľudia ako jednotlivci i ľudstvo ako celok sú reprezentantmi budúcich generácií, preto sú zodpovední nielen za to, „čo je“, ale aj za to, „čo bude“. Našou zodpovednosťou je povinnosť udržať podmienky podmieňujúce život na Zemi. „Máme povinnosť voči životu budúceho ľudstva“ a „máme taktiež povinnosť voči kvalite jeho života“ (Jonas 1997, 75). Nie sme zodpovední len pred budúcimi generáciami. Zodpovednosť za ideu človeka je ontologickou zodpovednosťou, a tá vytvára kategorický imperatív (Jonas 1997, 78). V idei človeka či „človečenstva“ je obsiahnutá požiadavka obrany mnohoznačnosti budúcej cesty, povedané biologickým slovníkom, ide nielen o udržanie života, ale aj biodiverzity. Jonas ide ešte ďalej a hovorí o povinnosti zachovať pre človeka mnohoznačnosť slobody jeho voľby a pripomína, že treba vylúčiť isté druhy rizika, ktoré môžu ohroziť ľudskú prirodzenosť i možnosť ďalšieho vývoja. Nová etika má byť preto súborom princípov v záujme obrany budúcnosti.

Aj napriek tomu, že etika zodpovednosti je najznámejšou ideou Hansa Jonasa, jeho najvýznamnejším filozofickým počínom bolo práve zhodnotenie prírody ako hodnoty samej osebe. Hľadať dobro pre človeka totiž podľa Hansa Jonasa znamená rozšírenie „účelov osebe“, povinnosť prijať rolu správcov a zmeniť význam i obsah pojmu ľudské dobro. Antropocentrizmus je odľudštením človeka samého a deformovaním jeho podstaty. Je východiskom, ktoré ohrozuje zachovanie ľudstva, preto záujem človeka je aj záujmom zachovania života ako takého. Podmienka existencie, príroda, je hodnotou samou osebe, čo je realistický postoj, ktorý vyžaduje nielen obozretne a zodpovedne hospodáriť s prírodnými zdrojmi, ale aj zabrániť deštrukcii

podmienok pre budúci život.² „Ako sa vôbec dopracovať od chcenia k povinnosti?“ pýta sa Jonas, ak fenomén moci je to, čo je potrebné ovplyvniť v záujme presadenia princípu zodpovednosti, a ak povinnosť musí byť sebakontrolou vedome vykonávanej moci so zreteľom na vlastné bytie (Jonas 1997, 191). Moc človeka nad prírodou zakladá povinnosti so zreteľom na vlastné bytie, preto treba jasne určiť účely a prostredníctvom moci ich uskutočňovať. Táto komplikovaná úvaha viedla k potrebe rozpracovať účely osebe a pôvod povinnosti v zodpovednosti voči celku vecí (Jonas 1997, 206 – 207).

V čase, keď Jonas koncipoval základy modernej teórie zodpovednosti, sa úsilie presadiť koncept zodpovednosti javilo ako kritický bod jeho teórie morálky. Kľúčom k pochopeniu jeho etiky je však odpoveď na otázku: Čo je nezodpovedné? Nezodpovedné je vnímať prírodu z hľadiska účelov pre človeka alebo ako prostriedok či nástroj ľudského blahobytu. Človek to do istého momentu robil. Zoči-voči zraniteľnosti prírody a úzkosti človeka nad svojím osudom (Bouretz 2009, 217 a n.) musí túto cestu opustiť, pretože ovládnutie prírody je najhorším možným scenárom, technika (*techné*) strašiakom – cestou k nihilizmu a sebazničeniu. Opustiť hľadisko účelov je v kontexte morálnej reflexie cestou k zodpovednému človeku. Takýto človek je schopný učiť sa a zdokonaľovať, prekonať jestvujúce modely správania, čo je podmienkou pre zrod novej formy vedomia, ktorá zabezpečí prežitie ľudstva. Inak vyjadrené, Jonas vyzval ľudstvo na to, aby sme si my ľudia pod sebou nepodrezali konár, na ktorom sedíme.

Je Jonasova etika etikou povinnosti, alebo aj starostlivosti? Jonasova etická vízia o zodpovednosti ako nerekipročnom vzťahu zaznamenala hneď po svojom publikovaní nebyvalý ohlas nielen medzi filozofmi, ale aj medzi teoretikmi iných vedných odborov. Postupne, pod vplyvom tlaku odborníkov i verejnosti, padli aj politické rozhodnutia smerujúce k ochrane životného prostredia. Tie by však mohli byť samostatnou kapitolou zakotvenia princípu zodpovednosti do spoločenských a právnych noriem. Ak sa pozorne začítame do *Správy Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj*, ktorá bola vypracovaná pod vedením nórskej premiérky G. Brundtlandovej v roku 1987 a publikovaná pod názvom *Naša spoločná budúcnosť*,³ zistíme, že Jonasove idey výrazne ovplyvnili aj štýl politického myslenia a otázky ochrany prírody sa premietli do tvorby morálnych kódexov aj v oblasti medziná-

² Na základe toho je našou povinnosťou riešiť problémy devastácie životného prostredia ako je napríklad výrub pralesov, zhoršovania kvality životného prostredia, otázku globálneho otepľovania, vymierania druhov straty biodiverzity ako faktora stability ekosystémov a ďalších.

³ Ide o správu renomovanej medzinárodnej poroty, ktorá, na základe dvojročného prieskumu, zmapovala hlavné problémy životného prostredia a rozvoja v jednotlivých častiach sveta. Výsledkom práce tejto komisie bola štúdia *World Commission on Environment and Development. Our Common Future*, v ktorej autori definujú pojem udržateľnosti a zdôrazňujú prepojenie problémov životného prostredia s problémami spoločenského rozvoja. [online, navštívené 2. 8. 2018]. Dostupné na: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

rodného podnikania. Etabloval sa pojem udržateľnosť (*sustainability*) ako termín, ktorý reflektuje potreby súčasnosti bez ohrozenia možností budúcich generácií uspokojovať svoje vlastné potreby (World Commission on Environment and Development 1987, 43). V dokumente sa píše: „V podstate je udržateľnosť procesom zmeny, v ktorom využívanie zdrojov, smerovanie investícií, orientácia technologického rozvoja a inštitucionálne zmeny majú byť v harmónii a zvyšujú súčasný i budúci potenciál uspokojovania ľudských potrieb a aspirácií“ (World Commission on Environment and Development 1987, 46). Správa Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj (WCED) sa stala podkladom pre *konceptiu udržateľnosti*, ktorá bola prijatá na Konferencii OSN o životnom prostredí a rozvoji v Rio de Janeiro v roku 1992. Kľúčové problémy tejto správy sa premietli do *Agendy 21*, koncepcného dokumentu, ktorý predstavoval plán aktivít v rôznych oblastiach spoločenského rozvoja s výhľadom do 21. storočia. Išlo o dokument, ktorý sa zamerával na sociálne a ekonomické dimenzie ďalšieho rozvoja spoločnosti vzhľadom na environmentálne dôsledky všetkých aktivít. Závery konferencie obsahovali výzvu vládam jednotlivých štátov, aby načrtnutý trend zapracovali do svojich národných programov rozvoja. To, akým smerom sa bude uberať ekonomický rozvoj, zohľadňujúc pritom životné prostredie ako základný priestor ekonomických aktivít, bolo nakoncipované ako stratégia udržateľnosti.

Koncom 20. storočia sa princíp zodpovednosti tak, ako ho nakoncipoval Jonas, etabloval v koncepte udržateľnosti a je jeho najvýznamnejším atribútom. Moderné environmentálne myslenie získalo oporu v legislatíve všetkých európskych krajín ako *Právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva* sa premietlo do ústav väčšiny európskych krajín vrátane Slovenskej republiky (Ústava SR, články 44 a 45). „Environmentálna problematika sa nestala len efemérnou dobovou módou, ale priniesla dostatočné dôvody pre premyslenie ďalších cieľov, možností a potenciálu filozofie a etiky v našej dobe“ (Jemelka 2008, 37). Moderná environmentálna etika pracuje s Jonasovým princípom zodpovednosti, to však samo osebe nestačí. Hodnoty sú totiž reálnou silou len vtedy, keď sú návodom na praktické politické konanie vo svete, v ktorom je však zatiaľ politika orientovaná tradične. Podľa toho sú environmentálne ciele – ako dlhodobé ciele – pričasto vnímané ako reštriktívne zásahy do ekonomiky, ktoré ovplyvňujú jej prosperitu či zbrzdávajú jej rast.⁴

Jonasov princíp zodpovednosti sa v súčasnosti pretransformoval do princípu starostlivosti v tom najvšeobecnejšom zmysle slova, zahŕňa nielen životné prostredie a podmienky života ľudí na planéte, ale má nepochybný sociálny rozmer. Starostlivosť o prírodu by sa mala presunúť z polohy deklarovanej priority do roly jedného z cieľov spoločenského rozvoja. Zintenzívnenie záujmu na ochranu životného prostredia a posilnenia informačných, poradných a rokovacích procedúr by mali zaručiť demokraticky fungujúce inštitúcie. Už keď Jonas koncipoval princíp zod-

⁴ Na takýchto argumentoch je postavené odmietnutie Parížskej dohody z roku 2017 Donaldom Trumpom.

povednosti, bol si vedomý, že explikácia problematiky prežitia ľudstva sama osebe nestačí, že len na jej základe nebude možné vybudovať fungujúcu etiku, postavenú na princípe zodpovednosti (Jonas 1979, 178 a n.). Aj keď jeho práca znamenala prelom v chápaní morálneho a rozšírila predmet mravných záväzkov, povinností a zodpovednosti aj na mimoludské bytie, akceptácia potreby ochrany a starostlivosti bude možná, len ak si túto potrebu osvojí veľká časť populácie a vyvinie tlak na realizáciu environmentálnych cieľov. Bez Jonasovho princípu zodpovednosti, ktorý zohral nezastupiteľnú rolu v modernom filozofickom myslení, by k tomu však s veľkou pravdepodobnosťou nedošlo.

Samostatnú kapitolu v kontexte presadzovania princípu zodpovednosti v súčasnosti zohrávajú technológie. Jonas za svojho pôsobenia upozorňoval na riziká posudzovania možností moderných technológií a hovoril o zodpovednosti za ich implementáciu. V predhovore ku knihe *Princíp zodpovednosti* napísal, „že sa prísľub modernej techniky obrátil v hrozbu, alebo sa s ňou nerozlučne spojil“ (Jonas 1997, 13). Keď písal o Nietzscheho „nadčloveku“ ako budúcom skutočnom človeku (Jonas 1997, 230 – 231), idey transhumanizmu ešte nejestvovali. Transhumanizmus je v súčasnosti interpretovaný ako zlepšovanie ľudskej situácie s možnosťou vylepšenia samého človeka. Podľa neho sa ľudstvo za pomoci technológií vymaní z evolučných obmedzení a bude môcť prekonávať limity prirodzeného života. Prijímanie technologických zmien je populáciou vnímané ako dobro, technológie sú posudzované takmer výlučne ako pozitívne aj v prípade zásahov do akéhokoľvek organizmu či systému. Nick Bolström, švédsky filozof a transhumanista si je vedomý toho, že spoločnosť sa po implementácii moderných technológií zmení, pričom tvrdí, že k tomu dochádza už dnes a spoločnosť to postupne prijíma a akceptuje (Bolström 2014, s. 140 a n.). Moderné technológie sa veľmi často pokladajú za efektívny nástroj riešenia otázok životného prostredia, predstavujú „šetrnejšie“ možnosti ako ovplyvňovať pretváranie prírody a človeka samého, čím zodpovednosť „za svet“ prechádza do rúk technologov a viera v technologické riešenia ovplyvňuje postoje k prírode, pretože sa nazdávajú, že to budú práve technológie, ktoré v budúcnosti umožnia všetky neadekvátne zásahy do prírodného prostredia korigovať a poriadia si aj s nezvratnými procesmi. V zásade však ide len o novú podobu utopického ideálu, ilúziu, ktorá posilňuje vieru v schopnosti ľudstva a umocňuje antropocentrickú etiku. Utopický ideál i jeho budúce podoby však Jonas (Jonas 1997, 240 – 241) kritizoval už vo svojej dobe. Práve tým sa jeho práca stala nadčasovou a aktuálnejšou, než bola v čase svojho vzniku.

Ak sa pýtame, či je Jonasova etika etikou povinnosti alebo starostlivosti, musíme si byť vedomí presahu etiky povinnosti do sociálnej oblasti a nutnosti koncipovať kontext sociálnych vzťahov na všetkých úrovniach. Etika zodpovednosti v súčasnom svete nie je len zodpovednosťou za budúcnosť, ale aj za prítomnosť. Miera zodpovednosti jednotlivca nemôže presahovať jeho možnosti, človek nemôže byť zodpovedný za niečo, čo je mimo jeho dosahu a kompetencie. Zodpovednosť za svet – environmentálnu bezpečnosť, biodiverzitu či čistotu životného prostredia –

musia niest' tí, ktorí majú na to vplyv a možnosti. Oni sú nositeľmi morálnej povinnosti a oni sú tí, ktorí ho ovplyvňujú a zasahujú doň. Jednotlivec „zápasí“ s pluralitou „rôznych“ povinností, ktorá ho často núti vytvoriť si akúsi „hierarchiu povinností“, v ktorej sociálne povinnosti, celkom oprávnené, kladie na prvé miesto. Dosiahnuť, aby morálna zodpovednosť jednotlivca bola v súlade s princípmi environmentálnej etiky, je dnes aktuálnejšie ako kedykoľvek predtým. Sám Jonas predpokladal potrebu zmien politického a ekonomického systému. Písal, že „iba najvyššia miera politicky vynútenej spoločenskej disciplíny dokáže podriadiť momentálnu výhodu dlhodobému príkazu zo strany budúcnosti“ (Jonas 1997, 211). Skúmal, ktorý politický systém⁵ si dokáže vynútiť spoločenskú zodpovednosť voči budúcim generáciám, a upozornil na to, že ťažisko zodpovednosti sa posunulo smerom k politickej filozofii a je nevyhnutné zmeniť aj princípy fungovania ekonomiky.

Od Jonasovej smrti uplynulo dvadsaťpäť rokov a v 21. storočí sa o potrebe udržateľnosti a vyššej miere zodpovednosti hovorí najmä v súvislosti s pokračujúcim globálnym otepľovaním. Časť populácie v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch vyvinula tlak na realizáciu environmentálnych cieľov, na prelome tisícročí sa však tento tlak zmiernil. Áno, spoločnosť sa zmenila a starostlivosť o životné prostredie má zakomponovanú v zákonných normách, dokonca vytvorila inštitúcie, ktoré vplyvy a dôsledky ľudskej činnosti na životné prostredie monitorujú, posudzujú a schvaľujú. Veľmi často je však inštitucionálna zodpovednosť deklaratívna a nemá nič spoločné s akceptáciou zodpovednosti tak, ako ju nakoncipoval Jonas. Pokračujúca devastácia planetárnych mechanizmov je dôkazom, že idea zodpovednosti voči budúcim generáciám nie je pre spoločnosť dostatočne motivujúca, aby upustila od konzumerizmu. „Stav základných predpokladov života jednotlivcov i celej civilizácie už nie je mimo ľudskej kontroly, ale je, naopak, dôsledkom činnosti ľudskeho druhu, a to v takom rozsahu, že možno hovoriť o novej geologicko-klimatickej ére,“ a čoraz častejšie sa bude hovoriť o environmentálnej bezpečnosti⁶ (Sťahel 2015, 11).

Konzumný spôsob života, ekonomické záujmy krajín – rast za každú cenu, ale vždy v rámci konkrétnej krajiny alebo politického zoskupenia – v súčasnosti určujú spoločenské priority. A hoci jestvujú medzinárodné dohovory, z ktorých vyplynuli záväzky pre štáty, nik nezabránil tomu, aby sa aj z environmentálnych projektov stali príležitosti pre podnikateľov, a to najmä vďaka štedrým dotáciám a ich širokej spoločenskej akceptovateľnosti. Environmentálna zodpovednosť ani udržateľnosť nie

⁵ Jonasovo porovnanie, ktorý z vtedajších dominujúcich politických systémov – trhovú kapitalizmus západu alebo socialistické plánované hospodárstvo východu – sú vhodnejšie na politické vynútenie spoločenskej zodpovednosti voči budúcim generáciám, ktoré je obsahom poslednej tretiny citovanej publikácie *Princíp zodpovednosti*, je vzhľadom na politický vývoj v Európe pokladané za neaktuálne. Diskusia sa posunula smerom k posudzovaniu vplyvu konzumného spôsobu života, nadprodukcie a preferencie ekonomických cieľov pred ideami udržateľnosti.

⁶ Uvedený autor problematiku environmentálnej zodpovednosti implementuje do otázky ľudských práv a uvažuje v kontexte možnosti ich presadzovania pri klesajúcej schopnosti štátov naplniť záväzky a očakávania plynúce práve z ľudských práv. Pozri Sťahel (2015, 9 – 11).

sú prioritami politikov a ekonómov, ktorí radi poukazujú na to, že ak sa budú riadiť princípom zodpovednosti voči budúcim generáciám, spomalí sa rast ekonomiky, produkty vyrobené podľa prísnych environmentálnych kritérií nebudú schopné konkurencie a občania na to doplatia poklesom životnej úrovne. Tieto argumenty, žiaľ, sú vo väčšine krajín sveta dostatočne presvedčivé na to, aby sa zodpovední vyhli zodpovednosti v Jonasovom zmysle slova.

Záver. Zmena zorného uhla nazerania a nová interpretácia problematiky sú zvyčajne postačujúce na to, aby autor vstúpil do histórie. V prípade Hansa Jonasa je vplyv jeho diela na spoločnosť, jej vývoj a postoje, nepopierateľný. Oslovil odborníkov prírodných i spoločenských vied i širokú verejnosť, vplýval na verejnú mienku, ovplyvnil celú generáciu filozofov, dal racionálny rámec environmentálnej etike a vložil jej do rúk argumenty, prostredníctvom ktorých sa stala etablovanou etickou disciplínou. Jonasov vplyv na koncept udržateľnosti bol a je citeľný a neprehliadnuteľný. Jeho pričinením príroda prestala byť vecou a živé bytosti⁷ sa prestali posudzovať podľa miery ich užitočnosti (či účelovosti) voči človeku – z hľadiska využiteľnosti na prácu či v potravinovom reťazci. Starostlivosť o životné prostredie sa stala organickou súčasťou života našej generácie.

Dvadsať piate výročie úmrtia autora je priestorom na sumarizáciu toho, čo sa mu ako filozofovi, etikovi, ale aj ako človeku podarilo. Jeho idey zmenili náhľad na to, čo je, a čo nie je dobré pre človeka a ľudstvo, a posunuli hranice morálnej zodpovednosti za rámec „ľudského“. David J. Levy, britský filozof a sociológ sa v publikácii *The Integrity of Thinking* vyjadril, že Jonas určite nie je najvýznamnejší filozof 20. storočia, ale určite je jeden z najdôležitejších (Levy 2002, 10). Dielo Hansa Jonasa je v súčasnosti súčasťou moderného etického myslenia. Dnes si ani nevieme predstaviť etiku bez jej environmentálneho rozmeru. Jonas sformuloval víziu potreby rovnováhy medzi ľudstvom a prírodou a k naplneniu tejto vízie sa prihlásilo množstvo vedcov z rôznych vedných disciplín, obyčajných ľudí, ale aj politikov. Ako ľudia i ako ľudstvo sme prostredníctvom Jonasa dospeli. Zmenil sa vzťah človeka k jemu samému, poukázal na širšie súvislosti vecí, upozornil na limity spoločenského, ekonomického a technologického rozvoja, identifikoval nebezpečenstvo konzumerizmu a ekonomického rastu za každú cenu. A keďže sa od jeho smrti nič zásadné nezmenilo, koncept zodpovednosti je stále aktuálny. Málokto ktorý filozof ako autor zažil za svojho života čosi, čo sa dá pomenovať ako stotožnenie časti spoločnosti s východiskovými princípmi jeho diela, málokto sa podarilo inšpirovať vznik novej etickej disciplíny. Hansovi Jonasovi sa to stalo a jeho odkaz je stále živý, aktuálny a intenzívne prítomný v realite.

⁷ Pozri (Jemelka 2014, 482 – 492).

Literatúra

- BOLSTRÖM, N. (2014): *Superintelligence. Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press.
- BOURETZ, P. (2009): *Svědkové budoucího času III*. Praha: Oikoymenh.
- JEMELKA, P. (2014): Etická a axiologická reflexe života zvířat a se zvířaty (Několik poznámek k tématu). *Filozofia*, 69 (6), 482 – 492.
- JEMELKA, P., LESŇÁK, S. (2008): *Environmentálna etika*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- JONAS, H. (1962): Immortality and the Modern Temper: The Ingersoll Lecture. *The Harvard Theological Review*, 55, (1), 1 – 20. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/1508809>
- JONAS, H. (1979): *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikoymenh.
- JONAS, H. (1966): *The Phenomenon of Life. Toward a Philosophical Biology*, New York: Harper & Row.
- KOLÁŘSKÝ, R. (2013): Odpovědnost a devastace Země. Hans Jonas a etika životního prostředí. In: Hála, V. – Kohák, E. – Smreková, D. – Palovičová, Z. – Kolářský, R. (eds.): *Morální odpovědnost a její aspekty*. Praha: Filosofía.
- LEVY, D. J. (2002): *The Integrity of Thinking*. Colombia: University of Missouri Press. Ústava Slovenskej republiky Šiesty oddiel, Článok. 44 a 45. [online]. Dostupné na: <http://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/indexa881.html?ID=8576>.
- SALOMON, J. (1992): *La destin technologique*. Paris: Balland.
- ŠTAHEL, R. (2015): Environmentálna zodpovednosť a environmentálna bezpečnosť. *Filozofia*, 70 (1), 1 – 12. Dostupné na: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2015/1/1-12.pdf>.
- World Commission on Environment and Development. Our Commonure*, [online]. Dostupné na: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA s názvom *Fenomén kultúry vo filozofickej reflexii 2/0017/16*.

Eva Smolková
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: smolkovaeva@gmail.com